

УДК 343.102

М.І. ЛОГВИНЕНКО*, канд. юрид. наук,
А.Е. РАЗУМОВА**

Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ*
Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр при УМВС України в Сумській області**

ДЕЯКІ ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ

На основі аналізу практики використання спеціальних знань розроблені пропозиції по підвищенню ефективності їхнього застосування за рахунок створення інституту фахівців нового профілю, а також функціональні обов'язки слідчого-криміналіста; визначені форми його взаємодії з підрозділами МВС.

В останні роки створений могутній науково-технічний потенціал для належного техніко-криміналістичного забезпечення процесу розкриття і розслідування злочинів, однак практика свідчить, що ефективність застосування спеціальних знань не завжди відповідає цілям і задачам діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю. Аналіз причин такого положення справ показує, що в цих, здавалося сприятливих, умовах з'являється небезпека відриву дослідників речових і інших доказів у справі від замовників цих досліджень. І може вийти так, що накопичений потенціал експертних підрозділів буде незатребуваним.

Питання використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів у криміналістичній літературі висвітлені досить добре. Цій темі присвячені роботи В.Н. Махова [1], Є.В. Седіної [2], Л.М. Ісаєвої [3], В.М. Хрусталева [4] та інших, які внесли значний вклад у розробку загальнотеоретичних положень і використання традиційних методів використання спеціальних знань. Однак, на наш погляд, варто шукати принципово нові шляхи підходу до вирішення проблеми, реалізація яких могла би призупинити розвиток зазначених негативних тенденцій. З урахуванням поставленої мети основними завданнями такого дослідження є розробка практичних мір, спрямованих на удосконалення організаційних форм використання спеціальних знань.

Аналіз положення справ дозволяє вважати, що спроба вирішити проблему методами адміністрування, як вже доведено практикою, не дасть результатів. Розраховувати найближчим часом на удосконалення механізму карно-процесуального впливу з метою вирішення ситуації також не приходиться. Виходячи з цього, усунення виникаючого розриву між "замовниками" експертних досліджень і їхніми виконавцями пропонується здійснити на основі більш удосконаленої штатної структури МВС зі створенням інституту фахівців нового профілю.

Це впливає, насамперед, з аналізу практики проведення оглядів місць подій. Добре відомо, що ця слідча дія потребує від його учасників навичок логічного мислення, вміння оцінювати обстановку як єдину систему, що несе інформацію про злочин і злочинця, можливості читати сліди, вивчати їх у взаємозв'язку, з'ясувати механізм слідоутворення, будувати і перевіряти версії та ін. Рішення цих питань містяться у розділах слідчої тактики і методики розслідування окремих видів злочинів, і цілком відносяться до компетенції слідчого [5, 6]. Однак складання протоколу огляду не завжди дозволяє йому вирішувати ці складні задачі. Фахівець криміналістичного підрозділу,

зайнятий пошуком і фіксацією слідів, також не в змозі це робити через нестачу як часу, так знань і умінь. Крім цього, слідчий добре володіє тактикою і методикою огляду, але менш ознайомлений щодо можливостей криміналістичної техніки; з іншого боку, фахівець-криміналіст краще знає цей розділ криміналістики і гірше два інших. Тому, було б доцільним забезпечити участь у складному огляді місця події фахівця, що, у силу своїх повноважень, зможе організувати в такий спосіб проведення цієї слідчої дії, щоб забезпечувалася ефективна робота на основі реалізації можливостей усієї криміналістичної науки.

В органах прокуратури таким фахівцем є прокурор-криміналіст. По справах про убивства, звичайно, він бере на себе керівництво оглядом місця події. Практика багатьох регіонів виробила чітку систему, по якій всі організаційні, правові і техніко-криміналістичні питання на місцях подій замикаються на прокурорі-криміналісті. При цьому, звичайно, досягається потрібна взаємодія всіх учасників огляду і, що головне, забезпечується ефективна робота зі слідами й іншою криміналістичною інформацією на користь своєчасного розкриття злочину. Відсутність такого фахівця в структурі МВС, на наш погляд, знижує результативність роботи.

Нашу впевненість можна підтвердити прикладом із практики. Відбувся дуже тяжкий, резонансний дорожньо-транспортний випадок, загинуло 5 чоловік, невстановлений транспортний засіб втік з місця події. В огляді місця події брали участь група фахівців НДЕКЦ, у тому числі автотехнічної лабораторії, а також численні працівники ДАІ і керівники різного рівня. На місці ДТП створилася нервозна обстановка, дії були нескоординовані, без належного керівництва, думці фахівців увага не приділялася. У результаті групи, що відправлялися на пошуки транспортних засобів, що зникли, ніхто не інструктував як про методи пошуку, так і про зібрану криміналістичну орієнтуючу інформацію. Це призвело до того, що працівники ДАІ оглянули в числі інших і причіп, що брав участь у зіткненні, але не змогли правильно оцінити наявні на ньому сліди, і лише через 3 доби після його докладного огляду криміналістами і проведення експертизи удалося розкрити резонансний злочин. Причинами низької результативності слідчо-оперативних заходів щодо даного ДТП з'явилася ігнорування наявної криміналістичної інформації, невміння правильно оцінити і цілеспрямовано використовувати її з прийняттям вірних управлінських рішень. Тому важливо, щоб як на місці події, так і у наступних етапах розслідування злочину працював фахівець, що мав би повноваження приймати управлінські рішення і замикав би на собі всі

питання, зв'язані з криміналістичною технікою, методикою і тактикою розкриття і розслідування злочинів.

Як уже відзначалося, для органів прокуратури передбачена посада прокурора-криміналіста, на якого багато в чому покладаються рішення цих задач. Однак його функціональні обов'язки строго в цьому плані не визначені [7]. У зв'язку з цим, представляється важливим не тільки позначити проблему в тім, що в органах внутрішніх справ упритул назріло питання про введення в штати фахівця нового профілю, але і визначити коло його обов'язків, яке, відразу відзначимо, досить широке. Цей фахівець повинен досконало володіти всіма методами криміналістичної техніки, мати гарні знання з тактики і методики розслідування злочинів, а також знати основи оперативно-розшукової діяльності. Необхідно при цьому акцентувати увагу на тім, що запропонований фахівець повинен реалізовувати свої пізнання в тактиці і методиці розслідування, насамперед, шляхом використання засобів і методів криміналістичної техніки. Будь-яка отримана експертами криміналістична інформація повинна цим фахівцем аналізуватися з метою її використання в процесі проведення слідчих заходів. З іншого боку, уся наявна інформація, отримана в ході проведення слідчих (і оперативних) заходів, повинна аналізуватися з метою визначення шляхів її реалізації для розкриття злочинів і забезпечення надійної доказової бази через існуючі можливості експертних досліджень, криміналістичних і оперативних обліків. У цьому полягає основа і суть пропозиції.

Створення інституту фахівців нового профілю припускає не тільки проведення штатних змін, але й наділення їх, насамперед, такими правами і повноваженнями, які б дозволили реалізувати на практиці пропоновані заходи для удосконалення використання можливостей криміналістичної науки. Насамперед, повинні бути забезпечені процесуальні права фахівця, що досягається введенням його в структуру слідчого підрозділу обласного рівня. Для реалізації його управлінських повноважень при проведенні слідчо-оперативних заходів необхідно цього фахівця призначити на досить високу посадову ступінь. Дуже важливо також забезпечити його незалежність і самостійність при здійсненні покладених задач.

Нижче ми пропонуємо перелік основних функціональних обов'язків "слідчого-криміналіста", обсяг яких розроблений, виходячи з необхідності найбільш повного рішення усіх виникаючих на практиці питань, зв'язаних з використанням слідів, прикмет, речових доказів, і розрахований на досить високу кваліфікацію і ступінь підготовки. Доцільно розглянути функціональні обов'язки по стадіях розслідування злочинів.

Огляд місця події.

На стадії підготовки до виїзду на місце події слідчий-криміналіст збирає всю наявну інформацію про подію, у залежності від характеру злочину, залучає фахівців НДЕКЦ по мікрооб'єктах, балістиці, експертів автотехнічної, пожежно-технічної, вибухотехнічної лабораторій та ін.; контролює склад слідчо-оперативної групи, що виїжджає на місце події.

Після прибуття на місце події, слідчий-криміналіст приймає необхідні організаційні заходи для збереження слідів від можливих ушкоджень, а також видалення всіх сторонніх осіб за межі границь огляду; додатково збирає наявні відомості про подію, що відбулася, про наявність свідків, очевидців, потерпілих, матеріально відповідальних осіб, про всі зміни, внесені у первісну обстановку місця події. Інструктує інспектора-кінолога про збереження

наявних і виявлених ним слідів; знайомиться з понятими; перевіряє їх здатність сприймати і запам'ятовувати дії фахівців; інструктує понятих про правила поведінки під час огляду.

На стадії загального огляду бере активну участь у визначенні вихідної точки, границь огляду, послідовності огляду місця події. Визначає необхідність залучення фахівців інших галузей знань, організує прибуття відповідних фахівців експертно-криміналістичного підрозділу; визначає перелік додаткових технічних засобів і пакувальних матеріалів, необхідних для огляду, і дає розпорядження по їх доставці. Контролює повноту і правильність вибору фахівцем точок для фотозйомки і відеозапису; інструктує всіх учасників огляду про правила поведінки на місці події і необхідності дотримувати запобіжних заходів, що забезпечують схоронність слідів і виключають присутність під час огляду сторонніх осіб.

На стадії детального огляду контролює роботу фахівця з виявлення, фіксації і вилучення слідів і інших речових доказів. Надає йому необхідну методичну допомогу; спільно з фахівцем моделює дії злочинця, визначає точки найбільш ймовірного перебування залишених їм слідів; контролює виконання своїх обов'язків понятими, стежить за дотриманням процесуальних норм при фіксації і вилученні виявлених слідів, за повнотою їхньої фіксації в протоколі огляду і за допомогою фото-, відеотехніки. Забезпечує виявлення і фіксацію негативних обставин. Допомагає слідчому в складанні протоколу огляду місця події і, насамперед, у тій його частині, де потрібне кваліфіковане відображення слідової інформації, даних, що мають пошукове і доказове значення. Спільно з фахівцем-криміналістом визначає вид застосованого злочинцем знаряддя злочину, організує його пошук на прилягаючій території. Інформує оперативних й інших працівників про отриману в результаті огляду слідової інформації і негайно організує її використання для розкриття злочинів.

На заключній стадії огляду контролює якість і відповідність процесуальним нормам упакування вилучених речових доказів, звіряє їхній список з переліком у протоколі огляду; вивчає складений протокол огляду, перевіряє якість опису виявлених слідів, вносить до протоколу свої зауваження, доповнення і заяви; бере участь в організації роботи з розкриття злочинів по свіжих слідах з використанням результатів огляду і даних, отриманих при попереднім вивченні слідів. Допомагає слідчому в призначенні тих видів криміналістичних експертиз, проведення яких не терпить зволікання.

По закінченню огляду узагальнює всю отриману інформацію, перелік вилучених слідів і речових доказів; аналізує їх щодо можливості використання в розслідуванні злочинів; визначає необхідність проведення повторного огляду місця події, визначає необхідність одержання відсутніх зразків, у т.ч. відбитків рук, взяття для установлення вірогідності виявлених слідів; спільно зі старшим начальником проводить нараду з розбором результатів огляду; активно бере участь у висуванні версій і складанні плану першочергових заходів щодо розкриття злочину; організує виготовлення суб'єктивного портрета зовнішності; допомагає в складанні орієнтування й підготовці інформації для включення в добуве зведення.

З наведеного переліку функцій слідчого-криміналіста видно, що з основним їхнім обсягом цілком успішно можуть справлятися досвідчені фахівці-криміналісти, слідчі. Якщо вважати, що в ряді випадків це здійснюється на практиці, то представляється доцільним розширити обсяг

і складність задач, розв'язуваних слідчим-криміналістом базового рівня підготовки, тими функціями, реалізація яких значно складніша для виконання і тому вони рідко використовуються [8, с.8-10].

Для більш повного дослідження місця події фахівець, на підставі наявних даних, висуває версію про подію, що відбулася, і разом зі слідчим і криміналістом намічає план детального огляду, що забезпечує фіксацію тих слідів, речових доказів і ознак, що будуть підтверджувати або виключати висунуті версії. На основі аналізу обстановки місця події і наявних слідів моделює дії злочинця, визначає шляхи його приходу і догляду, установлює місця можливого перебування слідів і речових доказів; вирішує задачі огляду по установленню всіх обставин, що характеризують суб'єкт і об'єкт злочину, його об'єктивну і суб'єктивну сторони. Робить оцінку усіх виявлених слідів, речових доказів, ознак, об'єктів обстановки місця події в їхньому взаємозв'язку, як у системі, що відображає дії злочинця, з'ясовує при цьому механізм подій, що відбулися; визначає можливість проведення ситуаційної експертизи місця події. Організовує виявлення, фіксацію і вивчення ознак і предметів, що містять інформацію для визначення часу здійснення злочину [9]. У залежності від виду злочину і відповідного йому слідового алгоритму забезпечує виявлення і фіксацію всього комплексу слідів, зразків і інших речових доказів, замикає на собі всю роботу з накопичення, узагальнення, аналізу отриманої криміналістичної інформації. Готує в справі меморандум-довідку, організовує виготовлення спеціальних схем-таблиць з результатами огляду і проведених експертиз, порівнює отримані дані з іншими аналогічними злочинами; контролює повноту й оперативність використання всієї отриманої на місці події пошукової інформації для розкриття злочину. У визначеній мірі комплекс перерахованих задач міг би вирішувати керівник експертно-криміналістичного підрозділу УМВС, однак, з ряду причин, доцільніше це робити слідчому-криміналісту [10].

На стадії розкриття і розслідування злочину.

Включається до складу слідчо-оперативної групи по розкриттю конкретного злочину на правах одного з керівників, не нижче заступника. Бере участь в оперативних нарадах цієї групи, організовує використання всієї наявної техніко-криміналістичної інформації, вносить ініціативні пропозиції по відпрацюванню даних про сліди, прикмети, речові докази, контролює оперативність і повноту їхньої реалізації, забезпечує взаємодію служб по напрямках, що зв'язані зі слідами і речовими доказами.

Активно співпрацює з підрозділами карного розшуку, знайомиться з матеріалами, де можуть бути виявлені дані, обставини, напрямки для реалізації наявних можливостей техніко-криміналістичних засобів і методів. Вносить пропозиції про більш ретельний огляд підозрюваного, відбору у нього необхідних зразків. Допомогає оперативним працівникам скласти завдання на перевірку об'єктів по криміналістичних і оперативно-довідкових обліках. Контролює повноту перевірки за вилученими слідами рук осіб поза зв'язку зі злочинцем. Допомогає підготувати орієнтування з текстом й ілюстраціями, що забезпечують повноту фіксації наявної криміналістичної інформації. Аналізує розслідуваний злочин по способу здійснення, наявним прикметам і слідам, порівнює з раніше зробленими, у т.ч. по інших регіонах. Допомогає в організації перевірки об'єктів по обласним кримоблікам, центральній кулегільзотечі, слідотечі МВС. Забезпечує виготовлення суб'єктивних портретів, їхню перевірку за картотекою

прикмет зовнішності, відеотекам, організовує замальовку, фотографування зразків предметів, аналогічних викраденим, і їхнє використання при розкритті злочину.

Безпосередньо працює разом зі слідчим, у якого у провадженні знаходиться справа. Надає йому методичну, консультативну і практичну допомогу в розслідуванні злочину. Забезпечує роботу зі складання плану розслідування. Володіючи даними про можливості експертних підрозділів, вирішує питання призначення всіх необхідних експертиз. Підтримує безпосередні контакти з експертними підрозділами, стежить за термінами проведення експертиз. Бере безпосередню участь у проведенні найбільш важливих слідчих дій та допитів, допомагає при цьому слідчому у встановленні психологічного контакту, досягненні цілей допиту, при необхідності забезпечує участь у допиті фахівців-психологів, педагогів, криміналістів та ін. При підготовці до обшуку забезпечує збір усієї наявної криміналістичної інформації, складає за допомогою фахівців НДЕКЦ орієнтуючу таблицю з фотоілюстраціями. Готує план і особисто проводить відтворення обстановки обставин злочину, бере участь у проведенні пред'явлення для упізнання й інших слідчих дій. Вивчає матеріали кримінальних справ по інших аналогічних злочинах, аналізує їх з метою об'єднання, допомагає готувати окремі доручення для відпрацювання наявної криміналістичної інформації.

З підрозділом оперативної інформації УМВС підтримує тісні контакти з метою використання банку даних, інформаційних масивів і картотек для одержання зведень, що мають оперативно-розшукове значення. Організовує роботу з перевірки наявних вилучених слідів, прикмет зовнішності, способу здійснення злочину, номерних речей тощо.

З підрозділами ДАІ забезпечує взаємодію по злочинах, вчинених з використанням автотранспорту. Володіє інформацією про можливості наявних у них баз даних, організовує їхнє використання з метою розкриття злочину. Забезпечує взаємодію підрозділів при розшуку й огляді підозрюваного автотранспорту. З бюро СМЕ здійснює взаємодію з усіх питань проведення судово-медичної, біологічної, фізико-технічної та інших видів експертизи. Знає можливості проведення судово-медичних експертних досліджень, забезпечує їхню реалізацію при розслідуванні злочинів.

Перелік пропонованих функціональних обов'язків не є вичерпним, у реальних умовах він може бути уточнений з урахуванням практичних напрацювань. Крім того, коло розв'язуваних задач слідчого-криміналіста може змінюватися в залежності від рівня його кваліфікації і досвіду роботи.

З усього сказаного видно, що прогнозований обсяг роботи слідчих-криміналістів досить великий. Тому, при рішенні штатних питань, варто передбачити такі посади, щоб була можливість залучити до цієї роботи найбільш кваліфікованих фахівців. Доцільно також і процесуально закріпити правове положення слідчого-криміналіста, з огляду на специфіку кола розв'язуваних ним задач.

Представляється, що введення інституту фахівців нового профілю в системі МВС дозволить створити свого роду координаційні центри по забезпеченню криміналістичного супроводу розкриття і розслідування злочинів і налагодженню взаємодії всіх міліцейських структур для ефективного використання криміналістичної інформації. У сучасних умовах, коли пред'являються підвищені вимоги до створення надійної матеріальної доказової бази, запропоновані міри дозволять забезпечити більш ефективне

використання засобів і методів криміналістичної науки і підвищити якість розслідування кримінальних справ.

У цілому, викладене свідчить про необхідність подальшого розгляду теоретичних, організаційних і методичних питань використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві з урахуванням змін, що відбуваються у практичному їх застосуванні. Питання розробки нових форм і методів роботи обізнаних осіб будуть розглядатися в майбутніх наукових дослідженнях, перспективними з яких є вдосконалення не процесуальних форм застосування спеціальних знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений. -М.: Изд-во РУДН, 2000. -296 с.
2. Селина Е.В. Доказывание с использованием специальных познаний по уголовным делам. -М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2003. -128 с.
3. Исаева Л.М. Специальные познания в уголовном судопроизводстве. -М.: ЮРМИС, лтд, 2003. -304 с.
4. Хрусталева В.Н. Участие специалиста-криминалиста в следственных действиях. -СПб.: Питер, 2003. -208 с.

5. Шейфер С.А. Следственные действия: Система и процессуальная форма. -М.: ООО Изд-во "Юрлитинформ", 2001. -208 с.

6. Баев О.Я. Тактика следственных действий: Учебное пособие. -Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. -224 с.

7. Межиковский Э. Б. Вопросы совершенствования деятельности прокуроров-криминалистов при расследовании преступлений: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. -М., 1979. -18 с.

8. Разумов Э.А., Молибога Н.П. Осмотр места происшествия. -К.: РИО МВД Украины, 1994. -672 с.

9. Разумов Э.А. Изучение вещной обстановки места происшествия с целью определения времени совершения убийства // Криминалистика и судебная экспертиза. -1988. -Вып.39. -С.47-50.

10. Разумов Э.А. Руководитель экспертно-криминалистического подразделения на месте происшествия // Бюллетень по обмену опытом работы. -1993. -Вып.110. -С.24-30.

11. Разумова А.Е. Деякі аспекти застосування спеціальних знань при підготовці до обшуку // Право і безпека. -2005. -Т.4. -№ 4. -С.107-110.

Надійшла до редколегії 18.08.2005

ЛОГВИНЕНКО Н.И., РАЗУМОВА А.Э. НЕКОТОРЫЕ ПУТИ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ

На основе анализа практики использования специальных знаний разработаны предложения по повышению эффективности их применения за счет создания института специалистов нового профиля, а также функциональные обязанности следователя-криминалиста; определены формы его взаимодействия с подразделениями МВД.

***

LOGVINENKO N.I., RAZUMOVA A.E. SOME WAYS IMPROVEMENT OF USE SPECIAL KNOWLEDGE
On the basis of the analysis practice of use special knowledge offers on increase of efficiency their application are developed due to creation of a new structure experts institute, and also functional duties of the inspector-criminalist; forms of his interaction with divisions of the Ministry of Internal Affairs are determined.

В.К. МАТВИЙЧУК

канд. юрид. наук, доц.

Національна академія управління

УДК 343.34+349.6

НОВІТНЄ ОБҐРУНТУВАННЯ ПОНЯТТЯ “ЗЛОЧИНИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА” У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

Уперше, на підставі дослідження, виходячи із сукупної суспільної небезпечності екологічно шкідливих діянь, запропоноване обґрунтування та сформульоване поняття “злочини, що стосуються навколишнього природного середовища”. Положення статті вносять вклад в теорію кримінального права, в правозастосовчу практику й у справу законотворення в зазначеній сфері.

На цей час відсутнє достатньо обґрунтоване визначення й розуміння поняття “злочини, що стосуються навко-

лишнього природного середовища”. З огляду на це потрібно: 1) виробити необхідний підхід до вирішення цієї про-